

UDK 811.163.42'367.633
Izvorni znanstveni članak
Primljen 19.V.2005.
Prihvaćen za tisak 20.VI.2005.

Ivana Matas Ivanković
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb
imatas@ihjj.hr

OSIM – RIJEČ BEZ VALENCIJSKIH OGRANIČENJA

Riječ *osim* u literaturi se obično opisuje kao prijedlog koji uza se vezuje riječ u genitivu. Međutim, primjeri pokazuju da iza *osim* mogu doći i oblici u svim drugim padežima. U članku će se na temelju primjera pokušati zaključiti je li *osim* zaista prijedlog, budući da prijedlozi ograničavaju izbor oblika, a iza *osim* tog ograničenja nema, ili se može odrediti i kao koja druga vrsta riječi – prilog ili veznik.

1. Uvod

U podjeli riječi na vrste dva su osnovna kriterija – promjenjivost i značenje. I po promjenjivosti i po značenju podjela je dihotomna: na one koje imaju značenje i one koje nemaju puno leksičko značenje te na one koje imaju promjenjive oblike i one koje ih nemaju. Riječi se uglavnom dijele na deset vrsta, koje čine dvije veće skupine: jednu, u kojoj se nalaze promjenjive riječi s punim leksičkim značenjem, te drugu, koju čine nepromjenjive riječi s nepotpunim značenjem.

U prvoj se skupini, dakle, nalaze promjenjive i punoznačne riječi (imenice, glagoli, pridjevi, brojevi), a pripadnost riječi pojedinoj vrsti lako je određiva.

Na granici su po nekim svojim svojstvima prilozi i zamjenice. Prilozi imaju značenje, ali su nepromjenjivi (oblici *brže*, *najbrže*... mogu se promatrati kao posebne riječi, a ne kao komparativ i superlativ priloga *brzo* (Barić i dr. 1997:274, Babić i dr. 1991:721)). Zamjenice određene predmete i osobine ne označuju izričito, one ništa ne imenuju, već upućuju na druge riječi i značenje dobivaju u jezičnom kontekstu (Babić i dr. 1991:645, Barić i dr. 1997:203), ali su promjenjive. U tim se riječima dvije skupine preklapaju.

U drugu skupinu ulaze nepromjenjive riječi, koje se obično smatraju i leksički nepunoznačnima (prijedlozi, veznici, čestice, uzvici). Te riječi ipak imaju značenje, ali je za njegovo određenje potreban širi kontekst. U toj skupini riječi nisu tako fiksirane i često jedna riječ pripada dvjema vrstama (*poslije* može biti i

prilog i prijedlog, *što*, koji mogu biti i zamjenice i veznici, *kad*, *nit* i veznici i čestice...).

Jedna od nepromjenjivih riječi koja zbunjuje jest *osim*. Većina gramatika taj *osim* određuje kao prijedlog, što on nedvojbeno i jest:

(...) *to znadu svi osim Blaža Kurlana, koji tegli po navici*. Bo 13

Svi su otišli na misu osim ujaka i Bobočke. Kr 129

U navedenim primjerima vidljiva je dvostruka sintaktička funkcija riječi *osim*, koja se nalazi ispred zavisne riječi i uvjetuje njezin oblik u genitivu. Takvih je primjera mnogo, ali pojavljuju se i primjeri u kojima zavisna riječ nije u genitivu već u drugom padežu:

Osim za kazalište, Božić je pisao i radioigre (...) Bo 286

(...) *nije se vidio ni sa kim od njih osim sa Šešeljem*... Pa 172

Budući da prijedlozi otvaraju mjesto riječima u određenom padežu (to može biti samo jedan padež (*kroz* + A), dva padeža (*na* + A, L) te najviše tri (*za* + G, A, I)), činjenica da iza *osim* mogu doći riječi u više padeža otvara pitanje njegove pripadnosti prijedlozima kao vrsti riječi.

2. Pregled stanja u literaturi

Osim se u gramatikama obično navodi kao prijedlog koji uza se traži riječ u genitivu. Raguž piše da on znači 'izuzimanje, ograničenje', a navedeni su primjeri *Ne treba mi ništa osim ovoga.*, *Nitko osim njega*. (Raguž 1997:129).

U *Hrvatskoj gramatici osim* se nalazi u skupini prijedloga koji idu s genitivom, ali se određuje i kao prilog (»Kao prilozima uzimaju se i riječi *do*, *po*, *osim* koje se mnogo češće upotrebljavaju kao prijedlozi«, 276), koji se može upotrijebiti i kao veznik (»Kad preoblika sklapanja zahvati i izuzetne priloge, pretvara ih u veznike«, 464).

Pavešić također *osim* nabraja među prijedlozima koji idu s genitivom (1971: 386), ali i među izuzetnim (isključnim) veznicima (388). I u *Povijesnom pregledu osim* se nalazi među prijedlozima s genitivom (Babić i dr. 1991:724) te među nezavisnim veznicima (732).

Za *Hrvatski jezični savjetnik osim* je prijedlog sa značenjem izuzimanja i pridruživanja koji osim uz genitiv može stajati i uz kakav drugi prijedlog (*osim od Europe*), a kao i neki drugi prijedlozi sa značenjem izuzimanja može regirati i riječi u drugim padežima (187–188).

Rječnici (*HER*, Anić) na prvome ga mjestu određuju kao prijedlog iza kojega ide genitiv, a na drugome mjestu kao prilog u značenju 'izuzimajući'. Slično je i u Akademijinu rječniku, u kojemu je *osim* opisan kao prilog koji dolazi »svuda u značenju prijedloga«. I u *Rječniku hrvatskoga jezika osim* se određuje kao prijedlog te kao veznik, tj. veznički isključni izraz u svezi sa *što*.

Već taj kratak pregled pokazuje veliku šarolikost. Ono što je zajedničko svim izvorima jest određenje riječi *osim* kao prijedloga.

3. Postanak riječi *osim*

Prema Akademijinu rječniku postanak te riječi nije sasvim jasan: »Riječ je jamačno složena: o-sim; drugi dio nalazi se i sam, i to u južnom i istočnom govoru: *sjem*, *sem*. Skrajnje -m je uzeto mjesto negdašnjega -n, dakle *osim* mjesto starijega *osin*, koje se katkad i nalazi... Iza s je nekad bilo v, kako se vidi iz likova *osvem*, *osvim*, koji se također nalaze, a u starom jeziku je bilo *svêne*, *svênb*, *osvênb*« (dio IX, str.124). Etimologiju te riječi Skok tumači ovako: »On je prije svega nastao od postverbala **svêna* od glagola *svêniti se*, koji se kao imenica nije očuvao, nego je u *svêné* očuvan stari lokativ singulara kao okamina u funkciji priloga i prijedloga. (...) Ovaj okamenjeni lokativ dobio je još prijedlog *o*, ali ga nije trebalo, jer je i sam padež mogao izražavati ono što izražava *o*. Ispor. *dne* još i danas bez prijedloga. Bez prijedloga su *sem*, *sjem*, *sinj*. Kad je došao prijedlog, onda je postao suvišan padežni nastavak. Tako je nastao *osvênb*. Prema ovome su onda i oblici bez prijedloga. Vidi se međusobno unakršćavanje.« (Skok 1948:19).

Nekada se u istom značenju pojavljivao i oblik *izim*: »Prijedlog *izim* bilježi Babukić u *Ilirskoj slovnici*, uz napomenu: "prisporobi: *izvan*, *osim*, *osven*, *razma*, *razmi*", a uz prijedlog *osim* navodi: "prisporobi: *izim*" (333). Iz Babukićeve se natuknice može zaključiti da su prijedlozi *izim* i *osim* u 19. st. bili ravnopravni, tj. ni jednom od njih nije dana prednost. Prijedlog *izim* bilježio je i Mažuranić u *Slovnici hrvatskoj* (136). Maretić u *Jezičnom savjetniku* *izim* proglašava provincijalizmom i zamjenjuje ga prijedlogom *osim* (34). Upravo prijedlog *osim*, poput Maretića, bilježe i sve gramatike suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika.« (Savić 1997:65).

4. Značenje riječi *osim*

Prijedlog *osim* nekad je imao mjesno značenje 'izvan, odvojeno od', no danas su primjeri kao *Ili u tijelu ili osim tijela*, *Poštujući glavu ove crkve osim koje ne ima spaseña*, koje nalazimo u Akademijinu rječniku, zastarjeli. U suvremenom hrvatskom jeziku *osim* ima značenje 'izuzimanja', ono što se nalazi s desne strane te riječi izuzima se iz onoga što je označeno drugom imenskom riječju. U takvim primjerima ono što se izuzima obično se izdvaja iz kakve grupe koja se doživljava kao cjelina. Najčešće se izdvaja iz skupine koja je izražena zamjenicom *svi*, *sve*:

Sve je na njemu smiješno i žalosno, osim rijetkih dvorednih brčića. Bo 111
Svi su putnici mrtvi, osim tebe i, hvala bogu, njegovo četvero djece. Ug 53
No svaki mještani zna, osim Selima, da šjor Mirko Kažela nije toliko bogat
(...). Bo 64,

ili negativnom zamjenicom *nitko*, *nijedan*:

(...) *ni jedna žena u varoši, osim konobarice u krčmi Amerikanca, ne raspolaže gotovinom* (...) Bo 135

Nitko osim Kreše nije mogao znati koliko to boli. Pa 13.

Osim ima i značenje ‘dodavanja’:

Osim Barića vidio je još tri prikaze. Pa 10

Postoji i drugi svijet osim vašega. Ug 56.

Zanimljivo je da u značenju dodavanja *osim* često dolazi u paru s veznikom *i*, koji ima pojačajnu ulogu:

Osim o uspjehu dvojice njegovih boksača, (...), novinari Bilda pišu i o njegovu skorom izlasku iz državne kaznionice.

5. Opis okoline u kojoj se pojavljuje *osim*

Za prijedloge je tipična dvodijelna sintaktička struktura (prijedlog povezuje upravnu i zavisnu riječ, tj. označuje podređenost jedne punoznačne riječi drugoj, kao upravna riječ javlja se imenska ili glagolska riječ, a kao zavisna riječ dolazi najčešće kakva imenska riječ). Najmanji broj punoznačnih riječi koje dolaze u sintagmi s prijedlogom jest dva (*otići do susjeda*, *sjećanja iz djetinjstva*). Za veznike je također tipična dvodijelna struktura, oni povezuju istovrsne dijelove — rečenice i rečenične dijelove (Barić i dr. 1997:281, Raguž 1997:295). I oni spajaju najmanje dvije komponente (*Ozdravio sam, ali ostao sam Bogu dužan* To 3; *oslonjen o laktove i koljena* Pa 9). U primjerima s *osim* na prvi pogled uočljiva su tri elementa. U **Tablici 1.** (na sljedećoj stranici) uz svaki primjer u kojem se pojavljuje *osim* prikazana je shema njegove strukture.

Analiza primjerā s *osim* pokazuje njegovu povezanost s tri punoznačna elementa: s glagolom i s dva imenska dijela.

Kod primjerā sa značenjem izuzimanja jedan imenski dio podrazumijeva cjelinu (I_1) iz koje se izuzima nešto pojedinačno (drugi imenski dio I_2). Kao glavni imenski dio (I_1) najčešće se pojavljuje zamjenica *sve*, negativni oblici *nitko*, *ništa*, *nijedan* ili veza pridjev (zamjenica) + imenica — *svaka volja*, *svaki prohtjev* koja podrazumijeva cjelokupnost. Kao drugi imenski dio (I_2) može doći bilo koja imenska riječ (*ujak*, *papir*, *žarulja*, zamjenice).

Kod primjera sa značenjem dodavanja za I_1 ne postoje semantička ograničenja, I_1 može označivati i pojedinačni predmet ili osobu i više njih

Osim mjerama tečajne politike, HNB i drugim mjerama monetarne regulacije snažno utječe na slabljenje položaja poslovnih banaka.

Postoji i drugi svijet osim vašega. Ug 56.

Iz drugog stupca Tablice 1. vidljivo je da je poredak riječi unutar strukture slobodan, ali da *osim* uvijek dolazi ispred I_2 , što odgovara bitnom svojstvu

Tablica 1. Primjeri s *osim*, njihova struktura i padež imenskih riječi

	shema	padež I ₁	padež I ₂
<i>Svi su otišli na misu osim ujaka i Bobočke.</i> Kr 129	I ₁ + gl. + osim + I ₂	N	G
<i>(...) sve zaboravlja osim sebe (...).</i> Bo 24	I ₁ + gl. + osim + I ₂	A	G
<i>Osim idiotskog songa na TV nije čuo ništa, ni plač, ni ženin glas.</i> Pa 79	osim + I ₂ + gl. + I ₁	A	G
<i>Elvira je pogasila sva svjetla u kući osim kuhinjske žarulje...</i> Pa 78	gl. + I ₁ + osim + I ₂	A	G
<i>Nije bilo nikoga osim nas.</i> To 38	gl. + I ₁ + osim + I ₂	G	G
<i>Svi će nam onda okrenut leđa osim mi jedni drugima.</i> Pa 122	I ₁ + gl. + osim + I ₂	N	N
<i>Da na begu ništa više nema osim jedna tanana košula.</i> ARJ, IX, 195	I ₁ + gl. + osim + I ₂	N	N
<i>Osim njemu, osobito je pazila da ugađamo iranskome šahu Rezi Pahleviju.</i>	osim + I ₂ + gl. + I ₁	D	D
<i>Najvažniji, pak razlog bijaše, što ga nikada nikome ne bih priznao osim papiru koji neće izdati (...).</i> To 65	I ₁ + gl. + osim + I ₂	D	D
<i>Osim u snovima, djevojku poslije susreće i u stvarnom životu.</i>	osim + I ₂ + gl. + I ₁	L	L
<i>Osim u Sloveniji, film je sniman i u Pragu.</i>	osim + I ₂ + gl. + I ₁	L	L
<i>Osim s Eddijem Floydom razgovarali smo i s Louom Marinijem (...).</i>	osim + I ₂ + gl. + I ₁	I	I
<i>(...) nije se vidio ni sa kim od njih osim sa Šešeljem (...).</i> Pa 172	gl. + I ₁ + osim + I ₂	I	I

prijedloga po kojem su oni i dobili naziv, a to je da se *predlažu* ispred imenske riječi kojoj otvaraju mjesto (uz izuzetak *radi...*).

U 3. i 4. stupcu prikazani su padeži u kojima dolaze imenske riječi. Taj prikaz pokazuje upravo najvažnije i najzanimljivije svojstvo te riječi, a to je da iza *osim* ne dolazi samo genitiv, već da mogu doći svi zavisni padeži, pa čak i nezavisni nominativ, što isključuje glavno svojstvo prijedloga da uvjetuju određeni oblik riječi ispred koje dolaze. Iz toga bi se moglo zaključiti da *osim* nije prijedlog ili barem da to nije u svim primjerima.

6. Određenje vrste riječi

6.1. Kao što je vidljivo iz literature, u svim je izvorima *osim* zabilježen kao prijedlog koji traži genitiv, riječ iza njega odgovara na pitanje *koga?*, *čega?*. Njegovu *prijedložnost* potvrđuje i položaj — uvijek se nalazi ispred zavisne riječi. Te se osobine potvrđuju u primjerima u kojima je riječ u genitivu. Prvi imenski dio tada je ili u nominativu ili u akuzativu. Uz prijedlog *osim* u rečenici

ne postoji druga riječ koja bi tražila da se imenica pojavi u genitivu pa se može zaključiti da *osim* uvjetuje oblik riječi i da je u tim primjerima zaista riječ o prijedlogu te da je u spomenutoj trodijelnoj strukturi jače izražena zavisna veza između dvaju imenskih dijelova. Glagol uvjetuje oblik jedne imenske riječi I_1 , ali nema veze s onim dijelom koji dolazi iza *osim* (I_2).

Iz toga treba izdvojiti primjer

Nije bilo nikoga osim nas. To 38

u kojemu je iza *osim* genitivni oblik, ali u tom obliku dolazi i zamjenica *nitko*, a taj je oblik vezan uz predikat (*Koga nije bilo? — Nije bilo nikoga, nije bilo nas*).

6.2. Međutim, unatoč svojstvu koje mu se priznaje u *Hrvatskom jezičnom savjetniku*, a to je da može regirati riječi u drugim padežima te da može stajati uz kakav drugi prijedlog, činjenica je da to nije tipično za prijedloge jer prijedlozi ograničavaju izbor oblika (u tom smislu *najtolerantniji* su *za* i *u* koji iza sebe mogu imati čak tri padeža). Osim toga, u nekim primjerima prisutna je trodijelna struktura, pri čemu je padežni oblik koji se pojavljuje iza *osim* uvjetovan glagolom i podudara se s oblikom druge imenske riječi koja se nalazi u strukturi. Moglo bi se zaključiti da u tim primjerima nije riječ o prijedlogu. *Hrvatska gramatika*, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Anićev rječnik te Akademijin rječnik određuju ga još i kao prilog.

U *Hrvatskoj gramatici* stoji: »Kao prilozi uzimaju se i riječi *do*, *po*, *osim* koje se mnogo češće upotrebljavaju kao prijedlozi« (276), a navode se primjeri s *do* i *po*, ali nijedan s *osim* koji bi potvrdio priložnu upotrebu. *HER* za priložnu upotrebu navodi primjer *druži se sa svima osim s njim*. Isti se primjer nalazi u Anićevu rječniku iz 1998. uz *prodao je cijelo imanje osim kuće*, koji je zapravo primjer za prijedložnu upotrebu te riječi, dok se u izdanju iz 2003. nalazi samo primjer *druži se sa svima osim s njim* i objašnjava se kao »samo, jedino«.

U prilog takvu, *priložnom* određenju išlo bi to što se u nekim primjerima *osim* može zamijeniti glagolskim prilogom prošlim *izuzevši* ili sadašnjim *izuzimajući*, koji je spomenut u *HER*-u i Anićevu rječniku.

Najvažniji, pak razlog bijaše, što ga nikada nikome ne bih priznao osim papiru koji neće izdati... To 65 → *Najvažniji, pak razlog bijaše, što ga nikada nikome ne bih priznao izuzevši papiru koji neće izdati (...).*

Drugi razlog za to mogao bi biti da *osim* uvodi priložnu oznaku te da cijeli taj dio ima priložno značenje.

Osim na barikadama, koje konkurencija postavlja na festivalima, nikad se nismo mnogo družili.

Ipak, *osim* ne odgovara na priložna pitanja (*kamo?*, *dokle?*, *kada?*, *kako?*, *na koji način?*...), ne objašnjava pobliže drugu riječ (kao npr. *brzo voziti*, *vrlo čudan*, *šetnja subotom*) i za razliku od priloga, koji se može izbaciti iz rečenice, a da ona bude gramatički ovjerena (iako se gube semantička određenja — *Pjesma je lako*

pamtljiva. → *Pjesma je pamtljiva.*; *Došli su zajedno.* → *Došli su.* *Zabranjeno je skretanje nalijevo.* → *Zabranjeno je skretanje.*), *osim* se ne može izbaciti iz rečenice, a da se ona strukturno ne okrnji. (*Sve je prvo drago osim rugla, a sve je sramotno mrsko osim djeteta.* Bo 44 → **Sve je prvo drago rugla, a sve je sramotno mrsko djeteta.*) Sve to negira njegovu pripadnost priložima kao vrsti riječi.

6.3. Prema *Hrvatskoj gramatici*, Pavešićevu savjetniku i *Rječniku hrvatskoga jezika* *osim* se u toj negenitivnoj sintagmi može tretirati kao veznik.

Prema *Hrvatskoj gramatici* »kad preoblika sklapanja zahvati i izuzetne priloge, pretvara ih u veznike. Njima se tada sklapanje izriče kao izuzimanje sadržaja dvaju rečeničnih ustrojstava« (464). Kao takve riječi navedene su *jedino, osim, van* i *do te nego*. Navedena su dva primjera od kojih je, kao i u Aniću iz 1998., primjer s genitivom potvrda prijedložnog, a ne spomenutog priložnog ili vezničkog značenja: *Nitko ne oplakuje pokojnicu osim cilika brenčavog zvonca na seoskom groblju.* (M. Božić) — *Ne ističaše se nikada i ne govoraše mnogo osim sa svojim najintimnijim prijateljima.* (A.B. Šimić) (usp. str. 464).

Objašnjenjem da »u svezi sa što tvori veznički isključni izraz koji povezuje rečenice ograničujući, suzujući sadržaj glavne rečenice; samo, jedino: stalno je sunce, osim što je jutros bilo oblačno« autori *Rječnika hrvatskoga jezika* objasnili su zapravo novu jedinicu *osim što* i navedeno objašnjenje ipak se ne odnosi na *osim* u vezi s drugim padežima, nego na novi veznički izraz koji je kao takav trebao biti posebna natuknica. Gotovo je ista definicija i u Anićevu rječniku iz 2003., jedino što je proširen popis riječi s kojima se *osim* povezuje: »u svezi sa što, ako, da, kad tvori složene veznike ili vezničke izraze koji povezuju rečenice ograničujući, suzujući sadržaj glavne rečenice«.

Pavešić *osim* nabraja u skupini sa *samo, samo što, tek, tek što, jedino, nego, do* kao izuzetne (isključne) veznike (388), ali ne navodi primjere.

Veznici povezuju rečenice i riječi, a njihova podjela u literaturi temelji se upravo na vrsti rečenica koje povezuju pa se može zaključiti da im je to primarna funkcija. Kod trodijelne strukture s *osim* vidljivo je da se pojavljuju dva imenska dijela, ali ne i cijela rečenica (rečenicu uvode izrazi kao *osim što, osim ako* koji čine veznički izraz). Oblik riječi u tim primjerima ovisi o glagolu i dvije su imenske riječi dva istovrsna paralelna dijela. Budući da je u oba dijela prisutno glagolsko upravljanje, a zavisni su dijelovi u paralelnom odnosu, može se zaključiti da je *osim* u tim primjerima veznik.

(...) *nije se vidio ni sa kim od njih osim sa Šešeljem...* Pa 172

→ *nije se vidio (s kim?) ni sa kim*

nije se vidio (s kim?) sa Šešeljem

Osim u crkvi u Novoj Biloj, redovito ga viđaju i u lokalnom kafiću (...)

→ *viđaju (gdje?) u lokalnom kafiću*

viđaju (gdje?) u crkvi

Osim u snovima, djevojku poslije susreće i u stvarnom životu.

→ *susreće (gdje?) u snovima*

susreće (gdje?) u stvarnom životu

Osim je veznik i u primjerima s genitivom gdje je i prvi imenski dio u genitivu, tj. oblici su određeni glagolom.

(...) *bilo je tu kukavičluka, straha, panike... svega osim pravog nogometa.*

<http://www.fokus-tjednik.hr/vijest.asp?vijest=3462>, 15.4.2005.

(...) *čovjek može postojati bez svega osim glave.* <http://www.uzg.hr/likovna-kultura/tema%20i%20sadržaj.htm>, 15.4.2005.

Nije bilo nikoga osim nas. To 38

U primjerima

Osim u vrlo iznimnim prigodama, po njegovome ste ritmu mogli ravhati sat.

Osim na razini dojmova, meni je o tome teško govoriti (...).

oblici imenskog dijela nisu podudarni. Međutim, u objema rečenicama dijelu s *osim* mjesto otvara predikat, to su istovrsni dijelovi koji odgovaraju na pitanje *kako?*:

Kako mi je o tome govoriti?

meni je o tome teško govoriti (inače)

meni o tome nije teško govoriti na razini dojmova

Iz svega navedenog proizlazi: 1) kada je riječ koja dolazi iza *osim* u genitivu, a njezinu pojavu uvjetuje imenska riječ koja je u nominativu ili akuzativu, *osim* je **prijedlog**. 2) kada je riječ iza *osim* u kojem drugom padežu, a njezinim oblikom upravlja glagol, *osim* je **veznik**.

7. Provjera

Po svojem obliku *osim* je nepromjenjiv i po tome nedvojbeno pripada skupini nepromjenjivih riječi s nepotpunim značenjem unutar koje mu je, pak, teže odrediti mjesto. Naime, u njoj se nalaze riječi šarolikog i zasad nedovoljno proučenog podrijetla. Veznici obično pripadaju i nekoj drugoj vrsti riječi, teško je naći veznik koji je samo veznik i ništa drugo¹. Pranjković je posvetio cijeli članak priložima, i u njemu ih tretira kao riječi sviju vrsta.² Za prijedloge Belić smatra: »Svi su predlozi po svome poreklu ili priloške reči, ili su postali preko

¹ Usp. Raguž 1997:295 i Vukojević 1998: »Gotovo da nema veznika koji bi bio samo veznik. Po svojem morfološkom podrijetlu veznici su najčešće zamjenički prilozi, zamjenice, rjeđe zamjenički pridjev.« (381), i: »Budući da veznici morfološki, strukturno i sintaktički čine veoma heterogen razred riječi, njihov je status kao posebnoga leksičko-gramatičkog razreda riječi često bio sporan« (380).

² Vidi Pranjković 1993:27–32, tekst Riječi sviju vrsta.

priloških značenja ili takvih funkcija drugih reči» (Belić 1958:67). Partikule ili čestice također su različite po svojem postanku (Sesar 1992:252). Za sve se te riječi postavlja pitanje njihove *originalnosti*, za sve se pomišlja da su u nekom davnom ili manje davnom razdoblju bile i da još uvijek jesu i neka druga vrsta riječi. Tako je i za riječ *osim* teško odrediti i pripadnost određenoj vrsti. U provjeravanju njezina prijedložnog ili vezničkog identiteta može pomoći uvrštavanje sinonimne ili antonimne riječi. U **Tablicama 2. i 3.** nalaze se primjeri u kojima je *osim* zamijenjeno drugom riječi koja najviše odgovara rekcijski i semantički. U nekim primjerima ne postoji istoznačnica pa se može upotrijebiti i riječ suprotnog značenja, ali istih sintaktičkih osobina. U prvom stupcu zabilježen je padež imenskih riječi u sintagmama s *osim* kao potvrda da zavisnim oblikom u nekim primjerima upravlja *osim*, a u nekima ne upravlja.

Tablica 2. *Osim* kao prijedlog

padež I ₁ –I ₂		
N–G	<i>Sve je prvo drago osim rugla, a sve je sramotno mrsko osim djeteta. Bo 44</i>	<i>Sve je prvo drago izuzev rugla, a sve je sramotno mrsko izuzev djeteta.</i>
N–G	<i>Sve je na njemu smiješno i žalosno, osim rijetkih dvorednih brčića (...). Bo 111</i>	<i>Sve je na njemu smiješno i žalosno, izuzev rijetkih dvorednih brčića (...).</i>
N–G	<i>Osim domaćina Francuske, po meni je favorit i sjajna reprezentacija Nigerije.</i>	<i>Pored domaćina Francuske, po meni je favorit i sjajna reprezentacija Nigerije.</i>
N–G	<i>Osim Jacqueline na ručku su bile Elizabeth Taylor i neke od jugoslavenskih glumica (...).</i>	<i>Pored Jacqueline na ručku su bile Elizabeth Taylor i neke od jugoslavenskih glumica (...).</i>
A–G	<i>Tu je Filip doznao da osim te dvokatnice u gradu (...) ima i u kaptolskom predgrađu jednu prizemnicu s vrtom do pruge. Kr 75</i>	<i>Tu je Filip doznao da pored te dvokatnice u gradu (...) ima i u kaptolskom predgrađu jednu prizemnicu s vrtom do pruge.</i>
A–G	<i>Osim Barića vidio je još tri prikaze. Pa 10</i>	<i>Pored Barića vidio je još tri prikaze.</i>
A–G	<i>Osim užasne želje za snom osjećao je samo još uvijek nejasnu prazninu gubitka. Pa 16</i>	<i>Pored užasne želje za snom osjećao je samo još uvijek nejasnu prazninu gubitka.</i>

U Tablici 2. kao zamjena dolaze prijedlozi *izuzev* ili *pored*³, a u Tablici 3. veznici *i*, *ni*, *ali*, *samo*.

³ Sa standardološkog aspekta prijedlog *osim* svakako ima prednost.

Tablica 3. *Osim* kao veznik

padež I ₁ –I ₂		
N–N	<i>Svi će nam onda okrenut leđa osim mi jedni drugima.</i> Pa 122	<i>Svi će nam onda okrenut leđa, ali/samo ne mi jedni drugima.</i>
G–G	<i>Nije bilo nikoga osim nas.</i> To 38	<i>Nije bilo nikoga, ni nas.</i>
D–D	<i>Najvažniji, pak razlog bijaše, što ga nikada nikome ne bih priznao osim papiru koji neće izdati (...).</i> To 65	<i>Najvažniji, pak razlog bijaše, što ga nikada nikome ne bih priznao, čak ni papiru koji neće izdati (...).</i>
D–D	<i>Osim njemu, osobito je pazila da ugađamo iranskome šahu Rezi Pahleviju.</i>	<i>Osobito je pazila da ugađamo iranskome šahu Rezi Pahleviju i njemu.</i>
A–A	<i>Osim za kazalište, Božić je pisao i radioigre (...).</i> Bo 286	<i>Božić je pisao i radioigre i za kazalište (...).</i>
L–L	<i>Osim u mjestima u kojima će brod pristati, pjevači će nastupati i u mjesnim diskoklubovima.</i>	<i>Pjevači će nastupati i u mjesnim diskoklubovima i u mjestima u kojima će brod pristati.</i>
L–PO	<i>Osim u vrlo iznimnim prigodama, po njegovome ste ritmu mogli ravnati sat.</i>	<i>Po njegovome ste ritmu mogli ravnati sat, ali/samo ne u vrlo iznimnim prigodama.</i>
L–PO	<i>Osim na razini dojmova, meni je o tome teško govoriti.</i>	<i>Meni je o tome teško govoriti, ali ne na razini dojmova.</i>

(Kako bi se dobile ovjerene rečenice, u nekima je trebalo promijeniti redoslijed riječi.)

8. *Osim toga* — tekstovni poveznik

Osim se često pojavljuje u vezi s pokaznom zamjenicom *to* u genitivu, u obliku *osim toga*, gdje se *osim* po vrsti može odrediti kao prijedlog jer uvjetuje oblik riječi iza sebe. Međutim, u odnosu na kontekst te dvije riječi funkcioniraju kao jedna cjelina i čine jednu od leksičko-gramatičkih jedinica koje se »ne mogu svrstati ni u jednu tradicionalnu vrstu riječi (npr. tekstni konektori *međutim*, *to jest*, *osim toga*, mnogi prilozi i rečnični prilozi)« (Vukojević 1998:380). I u Anićevu rječniku iz 2003. *osim toga* je izdvojeno kao frazeološki izraz sa značenjem 'pored toga, štoviše'. Glavno mu je značenje dodavanja novog argumenta kojim se želi potvrditi ono što je već rečeno. Pranjković je takve riječi odredio kao aditivne konektore koji su karakteristični za administrativni i publicistički stil (Pranjković 2001:94,104).

Osim toga pojavljuje se unutar složene rečenice i povezuje surečenice:

*Kamera je vrlo okrutna i ne podnosi glumatanje, a **osim toga** ona osobe »podeblja« za šest do sedam kilograma.*

ili iznad rečenične razine pa povezuje rečenice na razini teksta:

— Misliš li da je mogao fakat pomagati Srbe u Kninu? — To nikad čovjek ne može znat. Za njega bi to govorili i da nije istina. **Osim toga**, sam si svjestan: ljudi koje si smatrao totalnom propašću pokazali su se u ove dvije godine poštenima i snošljivima, a koliko je finih Europljana završilo kao šljam, i prijeko i ovdje. Pa 70

U tuđim je očima sve to bilo crnije nego u njezinim. **Osim toga**, nakon ovog što je čula, bolje je bilo da joj nije dobro. Bilo bi je stid sreće. Pa 101

Osim toga prema ostatku rečenice funkcionira kao umetnuti dio, što potvrđuje i velik broj primjera u kojima je izdvojen zarecima:

Osim toga, tu se nikad ne zna. Ug 77

Krleža je, **osim toga**, širinom svojih književnih i drugih znanja, hrvatsku kulturu neraskidivo vezivao s onom europskom (...). Kr 256 (Bilj. o piscu)

Posebno su zanimljivi primjeri u kojima *osim toga* dolazi u kombinaciji s veznikom *a*, ali: *a osim toga*, *ali osim toga*. Značenje dodanog argumenta još je intenzivnije izraženo tim suprotnim veznikom, kojim se želi naglasiti da »sve ako to što je već izneseno nije dovoljno, a jest, treba dodati još i ovo«:

A osim toga i stari Liepach je dolje u viziti. Kr 232

Ali **osim toga**, HDZ još ima i predsjednika Republike (...).

Tržišta su mala i siromašna, *a, osim toga*, tamo se ljudi boje novih stvari.

9. *Osim ako/što/gdje/da* — složeni veznički izraz

Osim se pojavljuje i kao dio složenih veznika *osimako*, *osimšto*, *osimgdje* i *osimda*.

Na poslu se ne bi trebala petljat, **osim ak'** te frajer odmah ne oženi. Ug 25

Legenda nema izvornika, a mašta anonimnog izmišljača — **osim što** su joj potrebni vjekovi — živi i buja ovim prostorima poput bolesti i zaostalosti. Bo 263

Sve znaju **osim gdje** je mala. Pa 56

(...) i kao da ne želi ništa drugo **osim da** se ispitivanje što prije završi... To 41

Za takve i slične pojave Vukojević kaže: »Složeni veznički izrazi nastaju zbog toga što su veznici *što* i *da*, koji su obvezatnim sastavnim dijelom tih izraza, nediferencirana značenja te još i zato što kataforička pokazna zamjenica, koja je također čestom sastavnicom tih izraza, svoje značenje dobiva od zavisne surečenice. Složene vezničke izraze treba smatrati jedinicama razreda veznika ne samo stoga što oni imaju čvrsto unutrašnje ustrojstvo (s različitim stupnjem leksikalizacije) te što se kao čvrsti spojevi pojavljuju između dviju surečenica (dakle funkcioniraju kao veznici), nego i stoga što su i sintaktička ograničenja koja složeni veznički izrazi nameću zavisnoj surečenici ista kao ona koja joj nameću veznici« (1998:383).

Kao što je već spomenuto, *osim* se u literaturi kao veznik spominje u kontekstu isključnih, tj. izuzetnih rečenica. Prema Vukojeviću »pogrešno (je) složene vezničke izraze s veznikom *što* (*samo što*, *jedino što*, *tek što*, *osim što*) odre-

divati kao koordionacijske veznike i svrstavati ih u izuzetne (Katičić i Barić i dr., Florschütz ima samo *tek što*) ili isključne (Raguž, koji ima samo *samo što* i *jedino što*). Tu se čini pogreška određivanja sintaktičkoga tipa veze na temelju semantičkoga tipa rečenice (izuzimanje, isključivanje). Veznik *što* uvijek je pouzdan i jednoznačan pokazatelj, verifikator hipotaktičkih odnosa« (1998:385). Trebalo bi još samo dodati da su i *ako*, *gdje*, *da*, koji se također pojavljuju kao sastavni dio složenog veznika s *osim*, pokazatelji da je riječ o zavisno složenim rečenicama. Kao složeni veznik može se promatrati čak i izraz *osim u slučaju da* iz primjera:

Što je vladika pomenuo ta četiri stiha, to nije nikakav osnov da možemo pomicati kako su to njegovi stihovi, osim u slučaju da on nije do tog doba čitao Mažuranićevu pjesmu. To 127

10. Zaključak

Pregledavanje riječi *osim* po literaturi pokazalo je veliku raznolikost u interpretaciji, ali se *osim* u svakom izvoru određuje kao prijedlog. Pronalaženje odgovora koji bi uvažio sve opise zahtijevalo je preispitivanje i drugih nepromjenjivih vrsta riječi. Nakon proučavanja primjera zaključeno je da je u vezama s genitivom, u kojima mjesto zavisnom dijelu otvara imenska riječ u nominativu ili akuzativu, *osim* prijedlog, a u vezama s drugim padežima *osim* je veznik. S obzirom na to da je cijela skupina nepromjenjivih riječi *sklisko* područje, ovdje ponuđeno rješenje *identiteta* riječi *osim* možda je moguće i drugačije interpretirati. Tako se nepromjenjive riječi uglavnom doživljavaju kao zatvoreni razredi, a oni to uopće nisu. U današnje vrijeme oni se obogaćuju novim riječima i skupovima riječi koji postaju prijedlozi, veznici... Tako se po gramatikama i rječnicima neće naći prijedlozi *u roku od*, *daleko od* niti veznici *tim više što*, *utoliko više što*, a čitav niz argumenata potvrđuje njihovu *prijedložnost* i *vezničnost*. Sve nepromjenjive riječi pokazuju ambivalentnost, pa se tako i *osim* pojavljuje kao prijedlog i kao veznik.

Izvori

Primjeri su u tekstu označeni kraticama. Ukoliko iza primjera nema nikakve oznake, preuzet je s internetske stranice <http://www.hnk.ffzg.hr/>.

Bo = Božić, Mirko. 2004. *Kurlani, Gornji i Donji*. Zagreb : Večernji list. (Večernjakova biblioteka, 18).

Kr = Krleža, Miroslav. 2004. *Povratak Filipa Latinovicza*. Zagreb : Večernji list. (Večernjakova biblioteka, 2).

Pa = Pavičić, Jurica. 1998. *Ovce od gipsa*. 2. izdanje. Zagreb : Konzor.

To = Tomaš, Stjepan. 1993. *Anđeli na vrhu igle*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.

Ug = Ugrišić, Dubravka. 2004. *Štefica Cvek u raljama života*. Zagreb : Večernji list. (Večernjakova biblioteka, 8).

Literatura

- Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb : Novi Liber.
- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb : Novi Liber.
- Babić, Stjepan, i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb.
- Barić, Eugenija, i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. 2. promijenjeno izdanje. Zagreb : Školska knjiga.
- Barić, Eugenija, Lana Hudeček i dr. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. U redakciji izvršnog uredništva Lane Hudeček, Milice Mihaljević i Luke Vukojevića. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školska knjiga.
- HER 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Ur. Ranko Matasović, Ljiljana Jojić. Zagreb : Novi Liber.
- Belić, Aleksandar. 1958. *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, knjiga I. Beograd : Nolit.
- Kordić, Snježana. 2001. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pavešić, Slavko (ur.). 1971. *Jezični savjetnik s gramatikom*. Uredio Slavko Pavešić. Izrađeno u Institutu za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Izradili Vida Barac-Grum, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Zlatko Vince. Zagreb : Matica hrvatska.
- Pranjeković, Ivo. 1993. *Hrvatska skladnja : Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada. (Biblioteka Jezikoslovlje, 3)
- Pranjeković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja: sintaktičke rasprave*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb : Medicinska naklada. (Biblioteka Udžbenici i priručnici)
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- Šonje, Jure (ur.). 2002. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Glavni urednik Jure Šonje, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.
- Savić, J. 1999. Prijedložno-padežne sveze u hrvatskim gramatikama 19. i 20. st. *Jezikoslovlje* (Osijek) II(1999):2–3, 57–72.
- Sesar, Dubravka. 1992. O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu. *Suvremena lingvistika* 34(XVIII:2), 251–262.
- Skok, Petar. 1948. Leksikologijske studije. *Rad JAZU* 272, 5–90.
- Stevović, I. 1973, 1974–75. Prilozi kao vrsta reči. *Južnoslovenski filolog* XXX (1973):1–2, 615–623; XXXI(1974–75), 79–109.
- Vukojević, Luka. 1998. Obrada veznika u općem hrvatskom rječniku. *Filologija* 30–31, 379–394.

Osim — The word with no-constraints in valency

Summary

Osim 'except' is usually described as a preposition which governs the genitive case. Nevertheless, there are many examples where *osim* can precede the nominals and pronominals with different case marking, an exception to typical prepositions behaviour. These examples are taken into consideration. There are good reasons to conclude that in relation with the genitive *osim* is a preposition, and in relation with other forms it is a conjunction.

Ključne riječi: *osim*, prijedlog, prilog, veznik, hrvatski standardni jezik

Key words: *osim*, preposition, adverb, conjunction, Croatian standard language